

بررسی عنصر شخصیت در داستان‌های براهنی با نگارگری دوره صفوی براساس دیدگاه روانشناختی کارل گوستاو یونگ

چکیده

یکی از پرکاربردترین تحلیل‌هایی که بین محققین ادبی رواج یافته و بسیار کاربردی هست، تحلیل براساس نقد روان‌شناختی است. در نقد روان‌شناختی برای رسیدن به روان حاکم بر اثر ادبی از روانشناسان صاحب نظریه استفاده می‌شود. در پژوهش حاضر به نقد و بررسی روانشناسی برخی از آثار داستانی رضا براهنی از جمله: «بعد از عروسی چه گذشت»، «آواز کشتگان» براساس نظریات روان‌پزشک سوئیسی، کارل گوستاو یونگ پرداخته‌ایم. از سوی دیگر، نگاره‌های دوره صفوی نیز از این نظر قابل نقد و بررسی است. روش گردآوری داده‌های این پژوهش به صورت تحلیلی و به روش کتابخانه‌ای انجام گرفته و در اجرای آن از کتاب، مقاله، مجله، سایت‌های اینترنتی معتبر و فیش‌برداری استفاده شده است. به وضوح می‌توان کهن‌الگوهای آنیما و آنیموس، سایه، پرسونا (نقاب) و خود و همچنین مفاهیم خواب و رؤیا، ناخودآگاه و اضطراب را در آثار براهنی مشاهده کرد. با توجه به نتایج به دست آمده، مهم‌ترین و بیشترین کاربرد براهنی از نظریه‌های یونگ «پرسونا» یا همان «نقاب» است که حضور آن را می‌توان در تمامی رمان‌های مورد تحقیق یافت. از دیگر کهن‌الگوهایی که بسامد زیادی در آثار براهنی دارد، کهن‌الگوی «سایه» است. تقریباً در اکثر رمان‌ها، رضا براهنی ناخودآگاه سایه را به یاری طلبیده است و به این روش توانسته شخصیت‌های رمانش را به خوبی جلوه دهد.

اهداف پژوهش:

۱. واکاوی عنصر شخصیت در داستان‌های رضا براهنی با تکیه بر دیدگاه روانشناختی کارل گوستاو یونگ.
۲. بررسی و مطالعه دیدگاه‌های روانشناختی یونگ در نگاره‌های دوره صفوی.

سوالات پژوهش:

۱. رضا براهنی در داستان‌های خود از کدام دیدگاه روانشناختی یونگ استفاده کرده است؟
 ۲. کهن‌الگوها چه بازتابی در نگاره‌های دوره صفوی دارند؟
- کلیدواژه‌ها:** داستان، نقد روانشناختی، رضا براهنی، کارل گوستاو یونگ، نگارگری صفوی.

مقدمه

بررسی روان‌شناختی یکی از روش‌های جدید در تحلیل آثار ادبی است. کارل گوستاو یونگ روان‌پزشک سوئیسی از جمله روانشناسانی است که بسیار مورد توجه محققین ادبی است. یونگ در آرای خود پیوسته از منابع و عناصر گوناگونی که به باور او به فعالیت ضمیر ناآگاه مربوطاند بهره می‌برد. پیچیدگی این امر از یک سو و گستره نوشته‌های او از سوی دیگر، مسئله گزینش و دست‌چین آرای او را دشوار می‌کند. براساس تأثیر بسیاری که یونگ در ادبیات و نویسندگان و شاعران داشت آنان به‌طور خودآگاه یا ناخودآگاه تحت تأثیر اندیشه‌ها و نظریات وی قرار می‌گرفتند و به‌طور عامدانه یا نا عمدانه سعی در خلق آثاری در این راستا استفاده می‌کردند. رضا براهنی از جمله نویسندگان ادبیات معاصر فارسی است که در خلق شخصیت‌های داستانی خود، اندیشه‌ها و نظریات یونگ را مورد توجه قرار داده است.

براهنی در هر سه حوزه ادبیات یعنی شعر، داستان و نقد ادبی آثاری قابل توجه ارائه داده است. هنرنمایی او در آفرینش داستان‌هایی متفاوت از نظر سبکی بسیار قابل توجه است و اهمیت او در این زمینه، آفرینش داستانی پست‌مدرن برای اولین بار در آثار داستانی زبان فارسی است. آنچه بیش از هر چیز در آثار او قابل توجه است، جهان‌نگری است که او را هنرمندی متعهد و متفکر نسبت به جامعه بشری نشان می‌دهد. هر اثر براهنی، چند قدم جلوتر از آثار قبلی او می‌ایستد و او همواره روبه‌جلو حرکت می‌کند و این امر باعث شده تا تمامی آثار او هرگز محکوم به زمانی مشخص نباشد. وی از معدود نویسندگان ایرانی و حتی جهانی است که آثارش تکرار مکررات نیست و همیشه در پی نگاه و موضوعی تازه هست. براهنی، با حرکت دائمی تاریخ همراه می‌شود و هیچ‌گاه در گذشته نمی‌ماند. سکون در ادبیات او، در نگاه او، در فهم او از ادبیات جایی ندارد؛ و با نگاهی هگلی، همین حرکت دائمی روبه‌جلو را از هر اثر هنری، از هر هنرمندی طلب می‌کند؛ و خود نیز، به آن همواره پایبند است. با توجه به نکات گفته‌شده در این پژوهش به بررسی دیدگاه روان‌شناختی یونگ در آثار داستانی (رمان‌های بعد از عروسی چه گذشت، آواز کشتگان، رازهای سرزمین من) رضا براهنی پرداخته شده است. غرض از تحلیل این رمان‌ها از دیدگاه روان‌شناختی یونگ، بررسی همه نظریات یونگ نیست. چراکه از گستردگی و پیچیدگی بسیاری برخوردار است. بنابراین مباحثی که مورد بررسی قرار خواهند گرفت عبارتند از: نقاب، سایه، ناخودآگاه، شخصیت، کهن‌الگو، آنیما و آنیموس. در این جهت با مطالعه مقالات و کتب بسیار در این زمینه و نیز آثار قابل توجهی از یونگ به تحلیل رمان‌ها پرداخته‌ایم.

سلاجقه تذرجی، پژوهشی با عنوان «نقد فمینیستی رمان رازهای سرزمین من اثر رضا براهنی» با گرایش نقد فمینیستی مورد بررسی قرار داده، سعی کرده تا با استفاده از مؤلفه‌های مهمی، از جمله مردسالاری، خشونت علیه زنان، شیء‌انگاری و تملک‌طلبی و ... با استناد به مباحث جامعه‌شناسی، به نقد و بررسی این اثر، پرداخته شود. موسوی کاشانی زواره، پژوهشی با عنوان «نماد و نمادپردازی در اشعار رضا براهنی»، با توجه به اهمیت نمادپردازی در شعر معاصر و نقش آن در درک معنای مورد نظر شاعر، انجام داده است که نمادپردازی در شعر رضا براهنی را مورد بررسی قرار داده است. صدقی رضوانی، پژوهشی با عنوان «کنش طبقاتی و تأثیر آن بر ادبیات داستانی ایران مطالعه مودری رضا براهنی»،

انجام داده و تحولات جامعه به‌ویژه پس از مواجهه ایرانیان با رخداد تجدد در انقلاب مشروطیت مورد توجه قرار داده است. در این میان، بخشی از نیروها و فعالان ادبی ایرانی که گرایش‌های چپ‌گرایانه در عرصه اندیشه سیاسی داشتند، ادبیات را به‌عنوان روش و مشی خود برای مبارزه انتخاب کردند. طاووسی و بهرامی (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان «نقد کهن‌الگویی منظومه بانوگشسب‌نامه»، انجام داده و به تحلیل شخصیت بانوگشسب براساس آرای یونگ و بررسی کهن‌الگوهایی چون فرآیند فردیت یافتن، سایه و ماندالا در آن پرداخته است. شریفی ولدانی و اظهاری (۱۳۹۱) پژوهشی با عنوان «جمشید در گذر از فردانیت (نقد کهن‌الگویی داستان جمشید و خورشید اثر سلمان ساوجی)»، انجام داده و در جهت تحلیل و واکاوی کهن‌الگوی مهم فردانیت و گذر از مصائب و مشکلاتی که قهرمان داستان در مثنوی "جمشید و خورشید" برای دستیابی به هویت با آن‌ها روبروست پرداخته است. با این تفاسیر، پژوهش حاضر برآن است تا به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به بررسی این موضوع بپردازد و زوایای تاریک آن را روشن سازد.

نتیجه‌گیری

بنا بر بررسی‌های انجام‌شده و بر اساس شواهد محکمی که در متن رمان‌های رضا براهنی هست می‌توان نتیجه گرفت که نویسنده عمدانه از نظریه‌های یونگ بهره برده است. شخصیت‌ها را برای تأثیرگذاری هرچه بیشتر بر روی خواننده انتخاب و رفتارهایشان را همان الگوی رفتاری حاکم بر جامعه ایران قرار داده و هر شخصیت را نماینده یک یا چند تیپ شخصیتی قرار داده و با این کار توانست ارتباط باورپذیرتری را به خواننده القا کند. در این پژوهش، دو رمان رضا براهنی مورد بررسی قرار گرفت که هرکدام برخی از نظریه‌های یونگ را به خود اختصاص داده است که مواردی از آن‌ها بر باقی موارد ارجح شده است.

آگاهانی مانند یونگ و براهنی، این نقاب و حجاب‌ها را شناسایی می‌کنند. از بررسی این اثر چنین استنباط می‌شود کاربرد ویژگی‌های زنانه در داستان یکی از تأثیرات مهم آنیم است که در اکثر داستان‌ها دیده می‌شود. جایی که مردان داستان اراده‌ای متزلزل پیدا می‌کنند و به‌جای یاری گرفتن از عقل اسیر احساسات می‌شوند و بدون در نظر گرفتن نتیجه‌ی اعمال خود سبک‌سرانه و بدون تأمل اقدام می‌کنند، شخصیت آنان تحت تأثیر برون‌گرایی آنیماست. براهنی با به نمایش گذاشتن چنین شخصیت‌هایی به مبارزه علیه جبرهای ضد انسانی حاکم بر جامعه می‌رود و نیز مردم را از وجود این جبری که چون نقابی معقول و مرسوم در میان همگان تداعی یافته است، آگاه می‌سازد و آنان را از خواب غفلت بیدار می‌کند.

در اینجا با نگاهی به نمودار شخصیتی که یونگ برای نشان دادن اجزای شخصیت ارائه کرده است می‌توان کلیت رمان‌های براهنی را درک کرد. این نمودار شامل یک دایره می‌باشد که در مرکز آن (self) به معنی خود قرار دارد در سطح بالای آن ego به معنی (من) بالاتر از آن Persona (نقاب) می‌باشد. همچنین Shadow (سایه) در سطح پایین‌تر از self قرار دارد که همان نهاد اولیه و خوی حیوانی فرد است. ego در بخش هشیار قرار دارد اما سایه و

خود در بخش ناهشیار هستند. خود در هنگام تولد وجود ندارد و بعداً شکل می‌گیرد. بر اساس این نمودار می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که بیشتر شخصیت‌های رمان‌های براهنی در میان دو و یا چند شخصیت گرفتار آمده‌اند او بیشترین درصد را از نمودار فوق به بخش نقاب و سایه اختصاص داده است یعنی نبردی بین دو بخش هوشیار و ناهشیار. با وجود اینکه سایه بودن در بخش ناهشیار نمودار هست ولی با درک برخی از شخصیت‌ها متوجه می‌شویم همان‌طور که نقاب را برای حضور در اجتماع انتخاب کرده‌اند بلکه سایه‌بودن هم به ناخودآگاه جزویی از هوشیار وجودی آنان است. برای مثال، شخصیت دکتر شریف در رمان آواز کشتگان و نمونه بارز چنین دوگانگی در شخصیت هستند. در واقع خود بودن به‌ندرت پیش می‌آید و هرگاه آمد به‌صورت به عقده سرباز کرده‌ای جلوه‌گر شده که مدت‌ها برای حفظ نقاب سرکوب‌شده بود. به‌هرحال، بررسی و تحلیل این رمان‌ها براساس نظریات روانشناسی یونگ در نقد نشان داد شخصیت‌ها و نمادها و کهن‌الگوهای یافت شده تا حدودی به‌صورت خودآگاه ساخته و پرداخته ذهن براهنی است و در بیشتر موارد کاملاً عامدانه پرداخته شده است.

منابع

- آذربایجانی، مسعود؛ موسوی اصل، سید مهدی. (۱۳۸۷). *درآمدی بر روان‌شناسی دین، قم و تهران*: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت.
- بالایی، کریستف. (۱۳۷۷). *پیدا/پیش رمان فارسی*، ترجمه: مهوش قدیمی و نسرين دخت خطاط، تهران: نشر معین.
- براونی، رضا. (۱۳۸۴). *تاریخ مذکر (رساله‌ای پیرامون علل تشتت فرهنگی در ایران)*، تهران: چاپخانه محمدعلی علمی.
- براهنی، رضا. (۱۳۸۰). *طلا در مس*، تهران: انتشارات نگاه.
- براهنی، رضا. (۱۳۸۸). *خطاب به پروانه‌ها و چرا من دیگر شاعر نیمایی نیستم؟* تهران: نشر مرکز.
- براهنی، رضا. (۱۳۶۴). *کیمیا و خاک (مؤخره‌ای بر فلسفه‌ی ادبیات)*، تهران: مرغ آمین.
- براهنی، رضا. (۱۳۷۳). *رؤیای بیدار*. تهران: قطره.
- براهنی، رضا. (۱۳۶۲). *قصه‌نویسی*، تهران: نشر نو.
- براهنی، رضا. (۱۳۷۲). *جنون نوشتن*، تهران: شرکت انتشارات رسام.
- براهنی، رضا. (۱۳۷۴). *گزارش به نسل بی سن فردا*. تهران: نشر مرکز.
- براهنی، رضا. (۱۳۷۵). *بحران رهبری نقد ادبی و رساله‌ای حافظ*، تهران: ویستار.
- براهنی، رضا. (۱۳۸۵). *ظل الله*. چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- براهنی، رضا. (بی‌تا). *روزگار دوزخی آقای ایاز*، بیجا: بینام.

- دادخواه، بهاره. (۱۳۹۶). «بررسی شمایل‌شناسی نگاره گلنار و اردشیر از شاهنامه بایسنقری و تطبیق آن با نگاره‌ها مشابه در مکتب هرات و تبریز دوم»، پایان‌نامه ارشد، رشته هنرهای تصویری، دانشگاه سپهر.
- دستغیب، عبدالعلی. (۱۳۸۶). *پیدایش رمان فارسی*، شیراز: انتشارات نوید.
- سرشار، محمدرضا. (۱۳۸۹). *پیش از آنکه سرها بیفتند*، تهران: انتشارات سوره مهر.
- سلاجقه تدرجی، پروین. (۱۳۹۰). «نقد فمینیستی رمان رازهای سرزمین من اثر رضا براهنی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهرا (س)، دانشکده ادبیات، زبانه‌ای خارجی و تاریخی.
- شاملو، سعید. (۱۳۸۲). *روان‌شناسی شخصیت*، تهران: رشد.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۱). *انواع ادبی*، تهران: فردوس.
- شعاری نژاد، علی‌اکبر (۱۳۵۲). *روان‌شناسی عمومی*، تهران: نگاه.
- شولتز، دوان پی و شولتز، سیدنی آلن. (۱۳۸۸). *تاریخ روان‌شناسی نوین*، علی‌اکبر سیف و دیگران، تهران: دوران.
- شولتز، دوان (۱۳۷۸). *نظریه شخصیت*، یوسف کریمی، تهران: ارسباران.
- طاووسی، محمود؛ بهرامی رهنما، خدیجه. (۱۳۹۴). «نقد کهن‌الگویی منظومه بانوگشسب‌نامه»، ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، شماره ۴۰.
- فدایی، فرید. (۱۳۸۱). *کارل گوستاو یونگ و روانشناسی تحلیلی او*، تهران: دانژه.
- قمی، قاضی احمد. (۱۳۵۹). *خلاصه التواریخ*، تصحیح احسان اشراقی، تهران: دانشگاه تهران.
- کنبای، شیلا. (۱۳۹۱). *نقاشی ایرانی*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- موسوی کاشانی زواره، زهرا. (۱۳۹۶). «نماد و نمادپردازی در اشعار رضا براهنی»، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- میر صادقی، جمال. (۱۳۸۱). *جهان داستان ایران*، تهران: اشاره.
- میر صادقی، جمال و میمنت. (۱۳۷۷). *واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی*، تهران: کتاب مهناز.
- میر صادقی، جمال. (۱۳۷۶). *عناصر داستان، ادبیات داستانی، داستان، پیرنگ، شخصیت*، تهران: سخن.
- میر صادقی، جمال. (۱۳۸۸). *عناصر داستان*، تهران: نشر سخن.
- میر عابدینی، حسن. (۱۳۸۳). *صدسال داستان‌نویسی در ایران*، تهران: نشر چشمه.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۵۰). *پاسخ به ایوب*، ترجمه فؤاد روحانی، تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۶۸). چهار صورت مثالی: مادر، ولادت مجدد، روح مکار، مترجم: پروین فرامرزی، معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.

یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۷۹). روح و زندگی، ترجمه: لطیف صدقیانی، تهران: جامی.

یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۸۳). روان‌شناسی ضمیر ناخودآگاه، ترجمه: محمدعلی امیری، چاپ سوم. تهران: علمی و فرهنگی.

یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۹۶). روان‌شناسی و کیمیاگری، ترجمه پروین فرامرزی انتشارات آستان قدس.

Henry, S. (۱۹۹۰). Psychoanalysis, Modern and Post-Modern, in Psychoanalysis and..., ed. Richard Feldstein and Henry Susman, Routledge, New York, P. ۱۴۳.

Literature and Psychoanalysis. (۱۹۸۷). The Question of Reading; Otherwise, ed. Shoshana Felman, John Hopkins University Press, ۱۹۸۷, P. ۵.

Peter Books, The Idea of a Psychoanalytic Literary Criticism, in Discourse in Psychoanalysis and Literature, ed. Shlomith Rimmon-New York, Kenan, Methuen, and Co. p. ۴.

W. Edward Said. (۱۹۸۳). The World, the Text and the Critic, Harvard University Press, ۱۹۸۳, pp. ۲۲۶-۲۴۷.